

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „Св. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ОБЩА, ЕКСПЕРИМЕНТАЛНА, РАЗВИТИЙНА И ЗДРАВНА
ПСИХОЛОГИЯ

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Камелия Ханчева

на дисертационен труд на тема:

„СЕПАРАЦИЯ-ИНДИВИДУАЦИЯ И ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В ЮНОШЕСКА
ВЪЗРАСТ“

за получаване на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност 3.2.

Психология, докторска програма "Психология на развитието в детска и юношеска
възраст"

Автор на дисертационния труд: Цветелина Макавеева

Научен ръководител: проф. д.пс.н. Пламен Калчев

1. Актуалност и значимост на разработвания научен проблем

Юношеството като „социално изобретение“ на последното столетие бързо се превръща в развитиен период-епоха, неизбродим в своята вариативност и плашещ в симптоматичната си полярност от алиенация до отношенческа вплетеност. Ерик Ериксън формулира емблематичният проблем наречен „криза на идентичността“ и описва съдържанието на тази криза като стъписване пред безкрайни нови възможности, но и необходимост да се поеме отговорност през ангажимент към някакъв избор. Лоялността е потенциалната добродетел, изградена при успешното справяне с кризата поставя отношенческият аспект на

идентичността като централно предизвикателство. Юношата преминаващ през кризата на идентичността е самоопределящ се и самостоятелен, но и свързан със значимите други. Дефинираните от Маргарет Малер полярности в хода на развитието: сепарация-индивидуация и интерпретацията им първо от Питър Блос, а по-късно от Есман и Джоселсън, предлагат една възможна дефиниция на отношенческото измерение на кризата в юношеството. Иновативния характер на изведения в дисертацията подход е постигането на осмисляне и синтез между процесът на изграждане на лична идентичност и реорганизирането на социално-отношенческия свят през изследване на репрезентациите за значимите близки хора и желаната дистанция с тях. Докторантката преминава отвъд традиционното разглеждане на отношенията в термините на противопоставяне на родители-връстници, родители-учители, учители-връстници, към модел на личностни детерминанти на регулацията на близостта и отделянето и изтъква необходимостта и преимуществата на подобно контекстуализиране и задълбочаване на разбирането за юношеството.

2. Познаване на състоянието на проблема

Цветелина Макавеева демонстрира едновременно широко, почти енциклопедично познаване на изследвания проблем, съчетано със задълбочено хронологично проследяване на теоретичните основи и модификации на теориите на Малер и обектните отношения, Блос и Ериксън, теорията на привързаността, включително съвременните изследвания и хипотези. В дисертацията се проследяват историческите корени и развитието на идеите за юношеството, като находчиво и умело се свързват аспектите на когнитивни, емоционално, личностно и отношенческо съзряване. Развийната перспектива е ясно подчертана и неотклонно следвана в изложението и аргументирането на процесите на психично преструктуриране. Само задълбоченият прочит на неизчерпаемата психологическа литература за юношеството прави възможно демонстрираното в работата високо ниво на анализ и представения синтез на сложната проблематика, отнасяща се до континуитета и трансформацията на процесите и отношенията от ранното детство към юношеството. Концептуализацията на юношеството като търсене на себе си, но и като реорганизация на значимите отношения предполага вглеждане в качеството на различните отношения, отвъд формалното им подобие или социално-ролево различие. Фокусът на теоретичната и изследователска работа върху процеса на отделяне (сепарация) от значимите други в

контекста на едновременното проследяване на преструктурирането на репрезентациите е убедително наложен като мощен обяснителен модел на психичната динамика в юношеството. Ранните идентификации със значимите други, намиращи интеграция в идентичността са хипотезирани от Ериксън модел на „приютяване“, но и „разкъсване“ на новото и старото. Моделът, търсещ емпирична верификация повече от половин век, през недотам удовлетворителни операционализации е умело емпирично подкрепен в настоящата разработка, през находчивото съчетаване на теориите за идентичността и привързаността. Цел на настоящата дисертация е да представи и въведе в научно-изследователска и приложна сфера, операционализациите на процеса сепарация-индивидуация, като:

- 1) осигури надеждни български адаптации на инструменти за скрининг и диагностика, а именно – Въпросника за сепарация-индивидуация в юношеска възраст на Джон Ливайн и Серж Сейнтонж (Levine & Saintonge, 1993) и Въпросника за юношеска привързаност (Adolescent Attachment Questionnaire, AAQ, West et al., 1998) и
- 2) направи емпирична верификация на модела на отношенческо и психичното преструктуриране през юношеството.

3. Структура на дисертацията

Дисертацията следва класическата структура на теоретична и емпирична част, представени в четири глави, увод и заключение с общ обем 162 страници, от които 141 същински текст. Впечатлява обемът и подборът на цитирани източници: 195 заглавия, на български и 4 чужди езика (английски, немски, френски и португалски), както и минималистичното използване на интернет адреси (белег за висок научен стил). Теоретичното изложение се фокусира върху дефинирането и теоретичното контекстуализиране на изследвани конструкти – процеса на сепарация-индивидуация, привързаността и взаимоотношенията със значимите други през юношеството. Психодинамичните теории, идеите за идентичността и теорията на привързаността са осмислено представени с изведени на преден план акценти, очертаващи рамката на изследвания проблем. Обзорът на развиващите се отношения през юношеството е разделен според ролята на партньора – родител, връстник, учител. В съпоставителен план са обобщени и представени изследвания от 80-те, 90-те години на 20 век като и от последните две десетилетия, при което ясно може да се проследи как емпиричното натрупване на данни води до преосмисляне на

категоричните и опростенчески позиции от миналото. Стремежът към постигане на осмисляне на явленията, почиващо на данни и емпирична проверка на хипотези, характеризира цялостната изследователска позиция на докторантката.

Теоретичното изложение получава обобщен завършек в ясно формулираните хипотези отнасящи се основно до: 1) психометричните характеристики на българските версии на инструментите; 2) разкриване на значимите ефекти на процеса на сепарация-индивидуация върху различни аспекти на психосоциалното функциониране на юношите като: субективно благополучие, привързаност, нарцисизъм, социална тревожност, възприемане на училището; и 3) проследяване на междуполовите различия и възрастовата динамика на изследваните конструкти.

Емпиричната част обхваща три глави и като същностен и идеен фокус представлява две трети от общия обем. Резултатите са представени във високо информативен текст, подкрепен и илюстриран с 25 таблици и 5 фигури. Извадката, инструментариумът и цялостния процес на адаптация, апробация и събиране на данни са коректно описани. Огромният обем на извадката впечатлява - изследвани са 998 юноши, посещаващи училище в съответно 8 до 12 клас. Световната и национална ситуация произтичаща от пандемията Ковид-19, налага гъвкавост в изследователския подход и води до промяна на формата на събиране на данните – една трета са получени онлайн, но и дава възможност за включване на юноши живеещи и учещи извън София, и съответно по-голяма вариативност и национална репрезентативност на данните.

Направеният обзор на процесът и етапите на създаване на оригиналните инструменти спомагат за разкриването на теоретичните аргументи в полза на използвания модел. Нелесният превод на понятия от теорията на обектните в психометрични конструкти е територия, през която докторантката води с вещина и умение. Проследено е създаването и различни културни и езикови адаптации на Въпросника за сепарация-индивидуация в Юношеска възраст, което позволява вникването в статистическите и съдържателните аргументи за промяна на названието и съдържанието на някои скали, което докторантката предлага. След проведените експлораторен и конфирматорен факторен анализ върху цялата извадка е предложен десет-факторен българският вариант на SITA, с подробни и

убедителни данни за взаимовръзките между отделните дименсии на въпросника, както и за надеждността на инструмента.

Следващата глава представя данните от втория етап на изследването, организирани около проверка на хипотезата за връзка на сепарация-индивидуация с други фактори на личностното и междуличностното функциониране като нарцисизъм, социална фобия, родителски стилове, отношение към училището, субективно благополучие и привързаност. Въпросникът за привързаност в юношеска възраст (Adolescent Attachment Questionnaire, AAQ, West et al., 1998) е подготвен и апробиран на този етап върху 214 човека от обща българска извадка за целите на настоящото изследване. Използваните корелационни и регресионни анализи отговарят на целите и хипотезите, а представените резултати от структурните модели на връзките между родителски стилове и различните дименсии на SITA, осмислено и аргументирано водят към направените изводи.

Последната глава на емпиричната част представя анализа на данните за различията по пол и клас по отношение сепарация-индивидуация в юношеска възраст. Очакваните различия по пол и озадачаващата липса на възрастова динамика задават посоката за бъдещи изследвания с лонгитюден дизайн.

Заключението синтезирано и ясно представя важните аспекти от процеса на адаптация и особеностите на българския вариант на въпросниците, както и акцентира върху откритите самостоятелни значими ефекти на проявенията на процеса сепарация-индивидуация върху аспекти на психосоциалното функциониране.

4. Методика и дизайн на изследването, анализ и интерпретация на резултатите

При срезов дизайн, групов формат и анонимно еднократно попълване на самооценъчни въпросници в събрани данни от 998 юноши в училищна възраст. Изследването включва три независими извадки от общата популация. Етапите на провеждане включват различни комбинации на инструменти, задължително включващи основния инструмент Separation-Individuation Test of Adolescence, SITA (адаптирането му е една от целите на дисертационния труд). Планирането и провеждането на изследването претърпява модификации, продиктувана от непредвидими и неконтролируеми обстоятелствата.

Коректно са коментирани възможните изкривявания на данните, проблеми и преимущества на непосредственото тестиране и он-лайн въпросниците.

Инструментариумът включва български версии на два нови въпросника:

- Въпросника за сепарация-индивидуация в юношеска възраст (Separation-Individuation Test of Adolescence, SITA Levine & Saintonge, 1993).
- Въпросник за юношеска привързаност (Adolescent Attachment Questionnaire, AAQ, West et al., 1998) (българска версия подготвена от докторантката).

В дизайна на различен етап за целите на оценката на конструктор валидността (конвергентна и дивергентна) на новият въпросник, както и за проверка на предполагаемите връзки между изследваните явления са включени още пет инструмента:

- Показател за авторитетно родителство (Authoritative Parenting Index, API; Jackson et al., 1998), (Калчев, 2008). Данни от 214 юноши (извадка от втория етап)
- Въпросник за възприемане на училището (School Climate Index, Finlayson, 1970) (Калчев и съавтори, 1993) получени са данни от 351 юноши, небалансирани по пол, обхващащи широк възрастов диапазон 13-20 години
- Кратка скала за социална фобия (Mini-Social Phobia Inventory, Mini-SPIN, Connor et al., 2001) (Калчев, 2014) изследвани 351 юноши (същата извадка, изследвана с батерия от четири инструмента).
- Детски въпросник за нарцистична личност – ревизирана версия (Narcissistic Personality Questionnaire for Children-Revised, NPQC-R; Ang & Raine, 2009). (Калчев, 2019) данни от описаната извадка – 351 юноши.
- Въпросник за субективно благополучие и взаимоотношения (ССБВО; Калчев, 2011) Събрани данни от 439 юноши на възраст 14-18г.

Анализът на данните по адаптация на двата нови инструмента е проведен с вещина и умение. Разкриването на връзки и модели на взаимодействие между основния изследван конструктор сепарация-индивидуация и други аспекти на психо-социалното функциониране убедително показват високата изследователската и приложна стойност на новите инструменти. Свързването на родителските стилове, оценени от юношата с възприеманата близост с другите значими, авторитетни фигури в юношеството задава интересна посока на

бъдещи изследвания. Потвърдената хипотеза за различното влияние на майчината и бащината фигури върху преживяванията и отношенията на юношите дава възможност за задълбочаване на разбирането на родителските функции и изследване на промените в полово-ролевите стереотипи.

5. Научни приноси

Изведените научни приноси прецизно и коректно отразяват осъщественото изследване. Детайлното са представени ново-въведените инструменти с техните дискриминативни и прогностични възможности, което дава възможност за адекватно оценяване на потенциала им в научно-изследователски и приложен план.

6. Автореферат

Авторефератът е изготвен в съответствие с високия стандарт за представяне на дисертационен труд. Синтезирано е представена теоретичната рамка, емпиричните данни и резултати от анализите са онагледени в схеми, диаграми и таблици и подробно коментирани, заключението е високо информативно, прецизно и критично. Мярката е спазена във всеки един аспект. Изведени са приноси в теоретичен и практически план. Разкрита е прогностичната сила на баланса в процесите на сепарация-индивидуация по отношение на множество аспекти от психичното и поведенческо функциониране на юношите. Изтъкната е широката практическа приложимост на адаптирания инструмент SITA и апробирания въпросник за привързаност в юношеството за целите на скрининг оценката в работата на училищните психолози, както и обещаващия потенциал и на двата инструмента за консултативната и клинична практика. Посочени са 4 публикации и 4 участия в научни форуми с доклади и презентации по темата на дисертацията.

7. Заключение

Представената работа разкрива несекващото любопитство, находчивост и систематичност в работата на Цветелина Макавеева и се явява безспорно потвърждение на достигната изследователската зрялост. Достойнствата на работата започват с избора на интересен проблем, през нестандартния му съвременен прочит и смелото му, но аргументирано проектиране в практиката. Емпирично-изследователската част е осъществена на високо ниво, осигуряващо безпроблемно проследяване на изводите при верифициране на хипотезите, възможност за

репродуциране на данните при бъдещи изследвания по представения дизайн и надеждно адаптирани инструменти за използване в практиката от широк кръг специалисти. Научно-изследователските приноси са безспорни. Представеният текст би представлявал интерес за широк кръг от специалисти, работещи с юноши, както за родители и за самите юноши, и публикуването му би обогатило научно-психологическата литература с едно съвременно и репрезентативно за българския социо-културен контекст, изследване.

Представеният труд, представлява систематичен и задълбочен процес на изследователска работа с голямо практическо приложение.

С категорична убеденост, лично вълнение и професионална удовлетвореност, предлагам на Цветелина Макавеева да бъде присъдена научната и образователна степен "Доктор".

София, 09 май 2021 г.

ПОДПИС:

/доц. д-р Камелия Ханчева/